

ROBERT KVAČEK

PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA A ČESKÁ OTÁZKA

2. přepracované a rozšířené vydání

TRITON

TRITON
Praha / Kroměříž

ROBERT KVAČEK

PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA A ČESKÁ OTÁZKA

2. přepracované a rozšířené vydání

ROBERT KVAČEK

PRVNÍ
SVĚTOVÁ VÁLKA
A ČESKÁ OTÁZKA

2. přepracované a rozšířené vydání

Robert Kvaček

První světová válka a česká otázka

2. přepracované a rozšířené vydání

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

Autor:

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc.

Recenzoval:

prof. PhDr. Jan Kuklík, CSc.

© Robert Kvaček, 2013

© Stanislav Juhaňák – TRITON, 2013

Cover © Renata Brtnická, 2013

Vydal Stanislav Juhaňák – TRITON,
Vykáňská 5, 100 00 Praha 10,
www.tridistri.cz

ISBN 978-80-7387-635-7

Obsah

Úvod	9
Pět let a ještě déle	10
Aliance pro válku	12
Danažský dar	16
Chlapec a muž	18
Ultimátum	22
A bude válka	26
Ofenzivy a ústupy	32
Noví aktéři, nová bojiště	42
Mlýnky na maso	52
Poslední ruská ofenziva	60
Projekt nového státu	65
Mír – prázdné slovo	83
Změna na trůně	88
Rusko hoří	95
Válka se rozšiřuje	99
Konec v nedohlednu	103

Odboj zbraněmi i slovy	109
Úder Rusku a světu	115
Válečný život	119
„Mír“ pro válku a jeho ozvěny	124
Bouřlivé jaro 1918	129
Přes boje k příměří	141
Nejdříve vláda, pak stát	151
Posledních 101 výstřelů	171
Doporučená literatura	177

Úvod

Stojí téměř v každé vesnici, kamenné připomínky těch, kteří se nevrátili z první světové války, pomníky se jmény mladých mužů i otců rodin, kteří zahynuli kdesi na bojištích. Někteří tam mívají své fotografie, vybledly časem, ale tváře jsou ještě k rozeznání: prostí lidé stvoření pro pole úrodná a ne válečná, kteří jednou, po poctivém životě, chtěli umřít doma. Vzala si je země u Přemyšlu a Lvova, na Piavě či v bezútěšné haličské rovině.

Zvláště ti první odcházeli do války s nadějí, že se brzy vrátí. Slibovali jim to v rozkazech i v novinách. Plno válečných propagandistů se koncem července a v srpnu 1914 našlo ve Vídni, Berlíně, Petrohradě, Paříži i v Londýně. Všude tu byly „válečné strany“. Tak nazvala historie vládce, politiky a vojáky, kteří léta zakládali na velkou válku. Přípravovali světu a většinou i sobě neštěstí, které mělo poničit celé 20. století. Proto se k ní vracíme, i když o ní existuje už nespočítatelná literatura. Nechceme ji rozšiřovat staronovým přehledem, popisem či soustavným výkladem hlavních událostí vojenských, politických a z válečného zázemí. Volíme formu kapitol pestřejšího obsahu, které se nevyhýbají ani ilustrativním podrobnostem svědčícím zároveň o podstatném. Zvláštní pozornost bude patřit české tematice, „české otázce“, kterou světová válka otevřela možnostem různých řešení.

Pět let a ještě déle

Našel jsem tu myšlenku nejdříve u Maxe Broda, ale pak jsem ji četl i jinde. Válka započatá v létě 1914 prý už nikdy neskončila. Skutečný mír po ní nepřišel, jen občasná rozjasnění, plný jas trvale zmizel. Jde jistě o osobní dojem umocněný ještě povzdechem, že kdo nežil před rokem 1914, nepoznal sladkost života. Málokdo v českých zemích mohl tak cítit, ale přesto příznějme Brodově zčásti generačnímu pocitu právo na vyslovení. Vyplynul také, a Brod to později i řekl, z důvěřivé bezstarostnosti, z příjemných nálad v určitém kulturně-sociálním prostředí, které válku považovalo za přežitek, za historicky vyřízenou metodu. Na vojenské strategy a důležitě vystupující diplomaty se dívalo jako na figurky z humoristických listů. Možná, že byli směšní, ale s válkou to mysleli doopravdy.

Každá evropská velmoc měla, jak už víme, svou válečnou stranu. Hlídaly se navzájem a zároveň čekaly, která začne. Příležitosti k tomu bylo dost. Snad i proto se zdálo, že se všechny nechají padnout. Jen se zaharaší slovy, uspořádají se manévry navíc, a zase bude ticho.

Také z výstřelů, které 28. června 1914 zabily v Sarajevu příštího vládce Rakousko-Uherska arcivévodu Ferdinanda a jeho ženu, se časem poztrácela ozvěna. Aspoň navenek umlkala. Mnohým v Evropě nejdříve zatrnulo, ale pak se zklidnili. Vše se jistě urovná politicky. Ztišily se i rozbouřené noviny. Až nečekaně najednou vykřikly do světa hrozná slova – ultimátum! Poslalo je Rakousko-Uhersko Srbku a nepřálo si, aby je v Bělehradě přijali. Bylo urážlivé, přesto na ně Pašićova vláda odpověděla smířlivě. Rakouské válečníky však už předem neuspokojila. Vzápětí vydali rozkaz – na Bělehrad!

Kdyby jen tam! Už bylo zřejmé, že Evropa žila několik let na sudu prachu. Nespoutatelné zbrojení potřebovalo cíle a oběti. Velmoci si začaly vzájemně vyhlašovat válku.

Někteří z nejodpovědnějších přece jen zaváhali, nebo je aspoň na chvíli zamrazilo. Aspoň se to pak o nich vyprávělo. Tak si prý císař František Josef povzdechl: „Budu šťasten, když skončíme válku bez zlámaných žeber a jen s modřinami.“ Ani ruský car své říši příliš

nevěřil. Radil se prý na dálku i se zlověstným Rasputinem, který si na Sibiři léčil rány od zneuctěné venkovanky. Dostal odpověď, aby se války vystříhal. Jiní se do války hnali bezohledně, i generálové a politikové z Vídně a Petrohradu. Vlastně do ní bezohledně hnali jině, na ně fronta nečekala a ze zázemí všechno vypadalo na triumf.

„Žádná generace nebyla tak brutálně zaskočena skutečností!“ postěžoval si Max Brod za své mladé vrstevníky. Snění o plné svobodě člověka, tak příznačné pro počátek 20. století, bylo zahlceno blátem zákopů, zabito v nekonečných bitvách, zadušeno zupáctvím, nouzí a hladem. Spory o smyslu dějin a kultury umlčely šrapnely. Hruzná úroda z válečných polí dala potravu jen pro krizi individualismu, včera ještě tak ceněného. Člověk byl ohrožen na smrt a s ním celé národy.

Vývoj války však zaskočil i většinu těch, kteří ji schystali. Celé říše se propadly do dějin. Zdvihly se nové síly, jež chtěly měnit své země, ba celý svět a přinesly mu nová neštěstí. Povstávaly nové státy, které se donedávna zdály jen představou, nenaplnitelností.

Pět let trvalo, než se za světovou válkou mohla udělat mírová tečka. Poražení se zhroutili už na podzim 1918, ač se jejich katastrofa čekala až na jaře příštího roku. Proto nedošel generál Foch do Berlína – ač ho k tomu mnozí pobízeli, proto se prezident Masaryk vrátil domů bez vojska – ač si plánoval návrat v jeho čele. Přesně pět let poté, co Gavrilo Princip stiskl v Sarajevu, spoušť revolveru, byla ve Versailles podepsána mírová smlouva s Německem.

„Je to vítězství, pane velvyslanče?“ zeptal se vrátný na francouzském ministerstvu zahraničí Julesa Cambona, který se právě vracel z versailleského zámku.

„Ano, je to vítězství,“ odpověděl Cambon, ale hned dodal: „Všichni si myslí, že je všechno skončeno, ale já se ptám, co začíná?“

Začínal mír, v mnohém životný, v lecčems problémový. Stejně naléhavou byla však otázka – i kvůli míru –, jak začalo to, co přineslo válku.

Aliance pro válku

Zlomový bod ve vývoji směřujícím k válce bývá hledán ve vzniku aliancí, spojenectví různých velmocí. Nebyl to jistě důvod jediný, ale působil, předznamenával i vytvářel. O zrod první z nich, která se pak stala páteří a konstantou Trojspolku, se postaral německý kancléř Bismarck: byla to smlouva Německa s Rakousko-Uherskem podepsaná v říjnu 1879. Bismarck jejím uzavřením sledoval několik cílů. Měla od Německa vzdálit jakoukoli hrozbu budoucí mezinárodní izolace, chtěla habsburskou monarchii oddělit od západních velmocí a znemožnit jí jinou než berlínskou orientaci, mohla být i prostředkem k ovlivňování rakouské vnitřní politiky, a tak vlastně celého středoevropského vývoje. Bismarck ji plánoval jako tajný spolek proti všem, rakousko-uherský ministr zahraničí Andrassy v ní však chtěl za protivníka označit jen Rusko. Taková myšlenka se nelíbila německému císaři Vilémovi I., který si nepřál roztržku mezi Hohenzollerny a Romanovci. Andrassy ale trval na svém a Bismarck, ač nerad, musel jeho návrh přijmout. Viléma donutil k povolnosti hrozbou odstoupení celé vlády. Telegrafoval mu 3. října 1879 ultimativně do Baden-Badenu, „aby hned vyslovil souhlas, nebo zítra už nebude mít žádného ministra“. Vilém ustoupil: „Bismarck je pro Německo koneckonců důležitější než já sám,“ řekl na vysvětlenou.

Smlouva ze 7. října 1879 se pro oba partnery měla stát poutem spojujícím je až k hořkému konci. V habsburském soustátí podpořila dualismus a vliv maďarské aristokracie, působila tak proti změnám v její vnitřní struktuře, především proti federalistickým tendencím, i z jiných důvodů však asi jen těžko úspěšně realizovatelným. V německém zahraničním úřadě si zanedlouho založili „akta o Čechách“, v nichž sledovali vývoj české politické scény, zejména její úsilí o zřízení vlastního státu v monarchii. „Slovanský stát mezi Bavorskem a Slezskem by pro nás byl rozhodně nepohodlný,“ vyjadřoval se Bismarck. A do Vídně dával zřetelně najevo, že nějaké „federalisticko-slovanské Rakousko“ Berlín nepřijme.

To už bylo v době, kdy svou politiku aliancí rozšířil do prostoru Itálie. Využil k tomu zdrcujícího ohlasu, který v italských politických kruzích měla v květnu 1881 francouzská anexe Tunisu. Římští kolonizátoři pokládali Tunis za svou zájmovou sféru a porážku nesli těžce. V dalších sporech o orientaci italské zahraniční politiky už zvítězil směr protifrancouzský. Doprovázely ho nabídky na uzavření „přátelství“ směřované k Rakousko-Uhersku a Německu. V obou zemích je tlumočili tajní poslové, italská vláda si nebyla jista ohlasem, a proto nevolila obvyklou diplomatickou cestu.

Bismarck skutečně načas váhal se zaujetím určitějšího stanoviska. Italská karta se mu zdála podružná, při své známé neomalenosti měl pro Itálii spíše pohrdlivá slova (šakal plížící se za velkými dravci, jemuž apetit vyrostl dříve než zuby), ale vývoj mezinárodní situace ho přiměl na ně zapomenout. Navíc mohl Itálii potřebovat v anti-francouzském bloku, ostatně sám přece pomohl italsko-francouzské napětí živit až k tuniskému případu. Rakousko-Uhersku se italský návrh garanční smlouvy docela hodil – dosud mělo ve vztahu k Itálii spíše problémy –, a když souhlasil Bismarck, byl Trojspolek v roce 1882 na světě. Vojenská cena Itálie se Berlínu a Vídně zdála nevelkou, svazek s ní hodnotily spíše politicky. V případě konfliktu s jinou evropskou velmocí se habsburská říše už neměla obávat italské rány do svého týlu.

Koncem 19. století se svět „rozděloval“: týkalo se to hlavně území určených ke koloniálnímu podřízení, i některých dalších strategicky a jinak citlivých či neklidných oblastí. Přisvojovaly si je velmoci, buď přímo koloniální správou, nebo „jen“ politickým vlivem a „dohledem“. Dálo se tak i za jejich vzájemného soupeření. To proti sobě postavilo Británii a Francii a působilo nepříznivě na vztahy britsko-ruské. Jiné faktory zase napětí mezi soupeři zmírňovaly a přiváděly je k domlouvám a dohodám. Tak se v roce 1891 smluvně přiblížily Francie a Rusko, dva státy pociťující jistou mezinárodní izolaci. Mimořádný mezinárodní dosah měla mít „srdečná dohoda“ Británie a Francie z roku 1904, která vymezovala koloniální zájmy a zároveň mířila proti mocenským ambicím Německa. Ty vzrostly jako následek „hospodářského zázraku“, ekonomického vzestupu Německé říše, i v důsledku jejího vnitropolitického ovzduší, v němž se ke slovu dostávali lidé a instituce prosazující německou „velikost“ ve světě. Nový císař Vilém II. se vyznačoval ctížádostí, která sice zakrývala i určitou vnitřní nejistotu, mezinárodně měla ale občas dramatické důsledky. Z po-

litické scény byl odvolán opatrnější Bismarck, německá zahraniční politika se stala dravější a méně obezřetnou. Opřela se také o mohutné zbrojení, zvláště námořní, které otevřelo všeobecné světové zbrojení. Mezinárodněpolitické pokusy je krotit ztroskotávaly. Vzestupem německé námořní moci zasahovaná Británie se několikrát pokusila se s Německem smluvně domluvit, ale neuspěla. Její vztahy s Francií tím zniternily do podoby spojenectví. Británie projevila také zájem o dohodu s Ruskem, který byl v Petrohradě opětován: Ruskem otrásla porážka ve válce s Japonskem v letech 1904–1905, proto usilovně hledalo mezinárodní opory. Smlouva z roku 1907 dotvářela britsko-francouzsko-ruský blok Trojdohody mířící proti Trojspolku. Ten byl vnitřně oslaben francouzsko-italskou dohodou z roku 1902, zavazující smluvní stranu k neutralitě v případě, že by byla „přímo nebo nepřímo napadena jednou nebo několika mocnostmi“.

Po zlomu století pocítil svět několik mezinárodních krizí, které mohly být přijímány jako znamení, že jeho poklidná budoucnost – očekávaná intelektuály a modelovaná kulturou – se problematizuje. Způsobily je německé mocenské demonstrace v severní Africe, habsburská anexe Bosny a Hercegoviny, konfliktní napětí kolem Turecka zmítaného modernizující revolucí. Právě situace Turecka podnítila už i přímá válečná střetnutí. Turecko napadla v roce 1911 Itálie a zanedlouho pak svaz balkánských států, Bulharska, Srbska, Černé Hory a Řecka. Válka skončila rychle, zato o mír se vyjednávalo dlouho. Přihlásily se některé velmoci se svými balkánskými zájmy, Rakousko-Uhersku se nelíbilo posílení nenáviděného Srbska a mínilo mu zabránit ve vzestupu třeba zbraněmi. Za Srbsko se v zájmu vlastních mocenských interesů stavělo Rusko, habsburské monarchii dodávali odvahu z Německa, ujišťující ji „stálou vojenskou věrností“.

V polovině roku 1913 se balkánský blok rozpadl, Bulharsko se dostalo do otevřeného boje se svými včerejšími spojenci. Podlehlo, což znamenalo jeho územní ztráty. Vplétání mocností do balkánských poměrů poté ještě zesílilo, Rakousko-Uhersko trvale myslelo na „zkrocení“ stále sebevědomějšího Srbska. V Německu byli Slované vůbec pocítováni jako vážný protivník, který by měl být sražen, stejně jako jejich „podporovatelé“ Románi (Galové). Sám císař Vilém II. mluvil o příštím „existenčním“ boji Germánů s těmito dvěma nepřáteli a náčelník německého generálního štábu Moltke psal svému rakouskému kolegovi Conradovi von Hötzendorf, že v evropské válce, která musí přijít, „půjde o boj mezi Germány a Slovany“. Neklid

v Evropě živilo pokračující zbrojení, posilování branných sil a různé podoby z nacionalismů vyrůstající propagandy, nešetřící úvahami o válce, bojích, nepřátelích a o vlastních ušlechtilých úmyslech a cílech. Začínali působit různí „slovaři války“ – jak je pak s despektem a rozhořčením nazval Franz Werfel.

Danajský dar

K výbuchům směřoval stále doutnající Balkán. Trvale neklidno bylo v Bosně a Hercegovině, kterou si přisvojilo Rakousko-Uhersko. Frivolní písnička brala její „dobývání pro císaře pána a jeho rodinu“ s humorem. Zprvu se politici a vojáci domnívali, že půjde o veselý pochod s dechovkou v čele. Krutě se zmýlili, vojska přicházela do krajů přivyklých nenávisti a bojům. Krví se živíme, zpívalo se v jedné bosenské písni, a ani duše tu nemá klid. I hroby poznávaly, co je neuhasitelná zášť.

Celá staletí vládli Bosně a Hercegovině Turci. Zničili bosenský stát a dobyli téměř celý Balkánský poloostrov. Třetinu obyvatel Bosny zabili, nebo odvedli, jiným dovolili přijmout islám, k němuž se přihlásili i místní šlechtici. Etnicky „nejčistší“ jihoslovanské území začalo vnitřně dělit náboženství. Nesnášenlivě a nesmiřitelně. Srbové byli pravoslavní, Chorvaté katolíci, část bosenského obyvatelstva se stala muslimy.

Nadlouho zapomenuté země se světu připomněly v roce 1875 zoufalým povstáním. Vzbouřili se především křesťanští rolníci, jimž muslimové vlastníci půdy byli zlými pány, téměř otrokáři. Ani cařihradská vláda je nijak nešetřila a také její služebníci si při vybírání daní přicházeli na své. Boje vyháněly z domovů tisíce lidí, utíkali do Uher, nebo do Černé Hory. Hořela stavení a s nimi hospodáři, kteří třeba ani netušili, proč se střílí a vraždí. K smrti stačilo být jiné víry. Povstání zažehlo velký mezinárodní konflikt, který hlavně díky ruskému zásahu téměř zdecimoval Turecko. Zisky vítězů se však jiným mocnostem zdály přílišné, a tak se na berlínském kongresu v létě 1878 upravovala mapa jihovýchodní Evropy.

Angličané chtěli zabránit tomu, aby se o Bosnu a Hercegovinu podělily jihoslovanské státy. Německý kancléř Bismarck souhlasil: „Jen silná velmoc, která má dostatek sil, by tu mohla zjednat pořádek a zabezpečit zdejšímu obyvatelstvu budoucnost.“ Onou velmocí myslel Rakousko-Uhersko. Spolu s Angličany věřil, že se Vídeň postará o to, aby v balkánském prostoru nedošlo k „nadvládě slovan-

ské rasy“. Námitky Turecka byly zbytečné: formálně zůstával sultán pánem obou provincií a okupace byla prohlášena za dočasnou. Nikdo samozřejmě této juridické komedii nevěřil.

Vojska generála Filipoviče se dala na pochod. Žádná rota, jak předpovídal ministr zahraničí Andrassy, ale několik divizí. Měly co dělat. Bosenští páni vzbouřili „proti cizákům a vetřelcům“ své muslimské poddané. Shořelo město Brčko, zkrvavěla půda u Tuzly, snad nejhůře bylo v Sarajevu.

„Na naše oddíly stříleli z každého domu, z každého okna, z každé brány,“ stěžoval si pak rakouský vojenský bulletin. „V mnohých případech střílely ženy. Dokonce i nemocní a ranění ve vojenské nemocnici se aktivně zúčastňovali boje. V hlášeních se hovoří o neuvěřitelných projevech fanatismu. Bohužel jsou naše ztráty velké.“

Okupované země dostalo na starost rakousko-uherské ministerstvo financí. Hospodářsky se také Bosna a Hercegovina měnily nejvíce, i když agrární vztahy si podržely charakter zvyklostí z tureckých časů. Kvůli nim proto také několikrát zahřmělo. Neklid vyvolávaly i snahy o církevní a školskou autonomii, pro každé náboženství samozřejmě zvláštní. Muslimové zůstávali dál osobitou „národností“, tvořili asi třetinu obyvatelstva. Nejvíce, skoro polovina, bylo Srbů.

„Dočasnou“ okupaci chtěli ve Vídni změnit v trvalé přivtělení. Ministr zahraničí Aehrenthal pro to našel vhodnou chvíli, když Turecko a Balkán zasáhla tzv. mladoturecká revoluce. Jen ruskému kolegovi Izvolskému naznačil, co zamýšlí, jinak postavil svět a Bosnu a Hercegovinu před hotovou věc. Anexe prohlášená 7. října 1908 byla zároveň dárkem císaři Františku Josefovi k výročí šedesátiletí jeho vlády.

Nebyl to šťastný dar. Už berlínský kongres se ukázal být sporným dárce a anexí si Rakousko-Uhersko jen přidělalo starosti. Popudilo si některé velmoci, dokonce to vypadalo na válku se Srbskem, ale neuhodilo a ostrá slova vybledla. Zůstala však nenávist k okupantům, příznačná třeba pro mladou tajnou mládežnickou organizaci Mladá Bosna. Patřil k ní i student Gavrilo Princip. Ten v Sarajevu zabil 28. června 1914 Rakousko-Uhersku následníka trůnu a dvacátému století naději, že bude věkem dorozumění.

Chlapec a muž

Před šibenicí zachránilo Gavrila Principa jen pár dnů, které mu v době sarajevské vraždy následníka habsburského trůnu Františka Ferdinanda a jeho ženy Žofie chyběly do dvaceti let. Teprve od tohoto věku mohl obžalovaného stihnout v habsburském soustátí trest smrti. U Principa došlo na chvíli ke sporu o to, kolik mu vlastně bylo. V knize křtů je jako datum jeho narození zapsán 13. červen 1894, v matrice narozených však 13. červenec. Ten také platil, druhý zápis by znamenal smrt.

„Byl jsem vždy tiché, citově založené dítě, stále vážný, nad knížkami a obrázky,“ vyznal se Princip ve vězení psychiatrovi. Tak se opravdu od dětství jevil i svému okolí. Brzy a hodně četl, choval se klidně, pral se, jen když cítil nespravedlnost. Nadání však nestačilo k tomu, aby dokončil střední školu. Rozptylovala ho starost o živobytí a členství v tajné organizaci Mladá Bosna, která chtěla násilně osvobodit svou zemi od Habsburků.

Princip byl hrdý bosenský Srb, jako většina jeho předků. Jmenovali se původně Čekové, až začátkem 19. století přijali jméno Princip, protože takového „vůdce“ měli mezi sebou a byl jím uznáván v celém kraji. Gavrilo však vůdcovský typ ani trochu nebyl. „Považovali mě za slabocha, za člověka, který se přílišným studiem literatury úplně zničil,“ vyprávěl o sobě. „Také jsem se přetvařoval, že jsem slaboch, ač jím nejsem.“ Za hlavní důkaz svého tvrzení považoval to, že 28. června 1914 na Františka Ferdinanda vystřelil. Neselhal, jako několik jeho druhů chystajících se také k atentátu. Bohužel neselhal.

Nikdy těch tragických výstřelů nelitoval. Ani potom, co se dozvěděl, že posloužily jaké záminka k rozpoutání velké války. „Nevěřím, že světová válka je důsledkem atentátu, necítím se vinný tímto neštěstím,“ odporoval. Označoval se za idealistu, který si přál jednotu Srbů, Chorvatů a Slovinců. Nenávisti mezi nimi zažil dost, ukončit ji měla „osvobozenecká revoluce“, pro niž prý atentát na cizí vládce, „tyrany“, připraví náladu a ovzduší.

Principův atentát však rozpoutal nenávist hrůzných rozměrů. Vůbec to nebyl schopen domyslit a pochopit. Viděl jen svůj „svět“ a v něm budoucí jednotu Jihoslovanů opřenou samozřejmě o Srbsko. Ruku s revolverem mu prý zvedaly „pomsta a láska“. Oboje ve jménu národa. Za něj obětoval i život svůj, aspoň to ve vězení prohlašoval. Živý z něho opravdu nevyšel, umřel v Terezíně v dubnu 1918.

Principova oběť, následník habsburského trůnu arcivévoda František Ferdinand d'Este, má různé literární a historické podoby. Do konce zcela protichůdné. Ze Švejka ho známe jako „tlustého Ferdinanda z Konopiště“ a z další beletrie jako válečnického partnera německého císaře. Z jiných zdrojů zase jako prchlivého zámeckého pána posedlého lovem. Včerejší zatracování střídá dnes v části publicistiky adorace: František Ferdinand je jí velkým Evropanem, do konce politikem demokratickým, s nadějnými reformními plány. Nic z toho se blíže nespecifikuje, fakty nezatížené teze zřejmě lépe znějí. Libujeme si prostě v extrémech: černou pak snadno přebarví bílá, místo nenávisti a posměšku přichází úklona a obdiv. Nešťastnému Františku Ferdinandovi však žádné legendy neprospívají.

Nedočkavší se čekatel trůnu byl osobností s význačnými vlastnostmi, které se dají považovat i za rozporné. Proti zatuchlému dvoru si vybojoval právo na lásku, ač z ní vznikl morganatický svazek. Dvůr ho za to nenáviděl až za hrob: pohřeb, který jemu a hraběnce Chotkové uspořádal, byl nestoudným projevem nemravných mravů. Pramenily ze zvěčnělé habsburské tradice, kterou ale ztělesňoval i sám Ferdinand.

Byl přesvědčen o „božském“ poslání Habsburků, o jejich mimořádné dějinné úloze. Měl autokratický vztah ke státu – a podle toho zacházel i s majetkem. Stejně se chovali i další Habsburkové, jejichž osobní výdaje byly až hříšné. Stát byl především „on“, dnes následník a zítra císař. Chtěl ho řídit prospěšně, věnovat se mu ze všech sil, být dobrým panovníkem. Přípravoval se na to léta.

Věděl, že říši bude nutné přetvořit. Za starého císaře vnitřně znehybněla. František Josef sice denně úřadoval, ale jinak měl rád klid – a dvůr mu ho dopřával. František Ferdinand chtěl říši rozhybat. Po-dařilo by se to? Věčná otázka. Změny, o nichž uvažoval, zůstaly jen na papíře, ve skicách a myšlenkách. Dokonce se nedá s určitostí povědět, pro kterou by se rozhodl. S jeho jménem a s jeho výkonnou kanceláří, v níž se chystala budoucnost monarchie, je úvah a zá-

měrů spojeno více. Všechny byly zaměřeny na upevnění říše, na její vnitřní semknutí. Vůle a předsevzetí však ještě ke zdaru nestačily.

Jinou konstantou byla snaha skoncovat s rakousko-uherským dualismem, který následník považoval za neproduktivní, hlavně vinou Maďarů. Měl je v hluboké nelásce, ale to ještě neznamenalo, že by je snadno zbavil privilegií. Pokud uvažoval o federaci, tak už nikdy o dvoučlenné. Možností se zdála být trializace. U nás přežívá představa, že by se pak zemím Koruny české dostalo stejného postavení jako Rakousku a Uhrám. Ferdinand však myslel na vytvoření Velkého Chorvatska. Přesložitá problematika jižních Slovanů obývajících území s nejrůznější správou mu nejen dělala starosti, ale jejím novým řešením chtěl jak oslabit Uhry, tak učinit svou říši zajímavou pro všechny Jihoslovany. Srbsko by pak pro mnohé ztratilo kouzlo, které se podílelo na vyvolávání balkánského neklidu. Chorvaté se však také nechovali, jak si následník přál, a tak na trialismus začínal zapomínat.

Českou politickou scénu by si tím jistě nezískal. Ferdinand nebdal na historické státní právo, jímž obhajovala nároky novodobého českého státu v rámci habsburské monarchie. Byli si proto zatím cizí. Dráždil také následníkům dynastismus a konzervatismus, které středostavovská česká společnost, vyznávající nacionalismus a ideologickou směs demokratismu a lidovosti, pokládala za „zpátečnické“. V Čechách si Ferdinand rozuměl jen se šlechtou, patřila ostatně k jeho hlavním politickým oporám.

Nejbližší byla Ferdinandovi asi kombinace jednotné stmelené říše s autonomií jejích národů. Byla tato koncepce ale vůbec reálná? Následník chtěl říši nejprve zklidnit, nevehnat ji tedy ani do války. Na Konopišti se nikdy žádná nesjednávala, František Ferdinand nepatřil k rakouské válečné straně. Posloužil jí až svou tragickou smrtí.

Koncem června se následník chystal na manévry v Bosně a Hercegovině. Dopoledne 28. června ho čekali v Sarajevě. Už počátkem června varoval srbský vyslanec v Rakousku Jovanović svého známého, rakouského ministra Bilinského, že následníkova cesta může vyvolat bouřlivé demonstrace bosenské mládeže. Co když bosenský voják vystřelí ostrý náboj v nesprávném směru? – uvažoval vyslanec nahlas. Taková slova nebylo těžké pochopit, i když Bilinski se pak v memoárech snažil jejich význam umenšit. Všechna varování – a bylo jich více a z různých stran – byla přehlédnuta. František Ferdinand však před cestou příliš klidný nebyl. Se synovcem Karlem